

Torma Anita

A tárgyi vonatkozás Husserl fenomenológiájában

Bevezetés

Amikor reggel az ablakon kinézve megpillantjuk az égen a felkelő, majd egyre magasabbra hágó napkorongot, normális esetben eszünkbe sem jut kétségbe vonni, hogy ez ugyanaz az égitest, amely este lenyugodott. A teáinkat megszokott csészénkben kortyolgatjuk, ugyanannál az asztalnál, amelynél máskor is. Természetesnek találjuk, hogy életünkben dolgok vesznek körül, amelyek hosszabb-rövidebb ideig léteznek, s megvan a maguk helye a rendezett világban. Láthatjuk, tapinthatjuk őket, emlékezhetünk rájuk és mindezeket túl még beszélhetünk is róluk. Feljűk természetes mint önmagukkal azonos tárgyak felé irányulunk, s a mindennapi gondolkodás során csak egészen kivételes esetekben merül fel, hogy tárgyra irányuló megismerésűnk, a tárgyra-irányulásunk, s egyáltalán, maga az identikus tárgy fogalma mennyi filozófiai nehézséget von maga után.

Husserl fenomenológiájában a karteziánus út apodiktikusan bizonyos, ítéleteink végső alapjául szolgáló ego cogitóhoz, a transzcendentális szubjektivitáshoz vezet bennűnket. A tiszta tudat Husserl számára nem válik dologgá, amely a világ egy darabja lenne, de fordítva, ennek sem lehet darabja a világ. A fenomenológiai epokhé alkalmazásával a transzcendentális szubjektivitás birodalma nyílik meg cogitatioink folytonos áramlásával. Ez a transzcendentális szféra azonban nem egyenlő az élmények kaotikus kavargásával, ugyanis sajátos lényegi szerkezettel rendelkeznek, s e szerkezet leírásában az első alapvető különbségtétel a tárgyi vonatkozás felismerése. E tárgyi vonatkozás már a kezdetektől problematikus, és Husserl a fenomenológiai redukció módszerének bevezetését követően új alapokra igyekszik helyezni, a noétikus-noématikus struktúrával, még ha nem is tűnik el minden homály, a tárgyi vonatkozás, mindenekelőtt referálásként értve, új értelmet nyer, ugyanis miután a fenomenológiai elemzések számára a transzcendentális redukcióval minden olyan kijelentés létjogosultságát lenyestük, amely az epokhéban élénk táruló létszféra abszolút immanenciáján kívül levő létre vonatkozna, a tárgyi referencia már nem érthető úgy, ahogy korábban. Az alábbiakban ennek a rejtélyes tárgyi vonatkozásnak járunk utána.

A Logikai vizsgálódások elmélete

Husserl az 1890-es évektől kezdve dolgozik azon a koncepción, amely Gottlob Frege ugyanakkortájt közzétett elméletével rokon, és a nyelvi kifejezések jelentésével, illetve

tárgyi vonatkozásával foglalkozik. Sok szerző vélekedik úgy, hogy Husserl a fregei distinkciót egyszerűen átveszi, és csupán a terminológián végez átalakításokat,¹ míg mások ezt cáfolják, és amellet érvelnek, hogy Husserl Fregétől függetlenül jutott eredményeire.² Bárhog is legyen, a hasonlóság a nyelvi kifejezések értelmét és tárgyi vonatkozását illetően nem vitatott.

Egy nyelvi kifejezésnek a tartalma Frege szerint jelentésre [*Bedeutung*] és jelöltre (más fordítás szerint értelemre) [*Sinn*] választható szét. A jelentés a kifejezés értelmének megadási módjaként határozható meg. Két kifejezés, melynek jelölete azonos, rendelkezhet különböző jelentéssel, ellenben ha jelentésük megegyezik, a jelöletük is azonos kell legyen, feltéve, hogy van egyáltalán jelölet. Ezekről megkülönböztetendő a képzet, vagy idea [*Vorstellung*], amelynek fő vonása, hogy pusztán szubjektív, szemben a fregei jelentés objektivitásával.

Nézzük ezek után a husserli koncepciót. A kifejezés lényegi sajátossága, hogy mindig valamilyen jelentést fejez ki. A *Logikai vizsgálódások* első fejezetében³ Husserl a kifejezés fizikai aktusától, mint amilyen például egy szó kimondása, megkülönbözteti egyrészt az értelmet célzó, másrészt a betöltő aktust. Velük állítja párba objektív korrelátumként a kifejezéses aktus esetén a kifejezést, a jelentés-adás aktusával a jelentést, és végül az értelembetöltéssel a tárgyat. A kifejezés a jelentésadó-aktus révén jelentéses, ugyanakkor jelentés-betöltődés híján is tárgyra vonatkozó. Kifejezés, jelentés-intenció és jelentés-betöltés olyan aktusok, amelyeket Husserl a *Logikai vizsgálódásokban* az objektíváló aktusok körébe sorol, s amelyek közös jellemzője, hogy feladatuk mindig valamilyen tárgyi azonosság prezentálása. Az ilyen objektíváló, vagy pedig ilyeneken alapuló aktusok az intencionális élmények.⁴

Az intencionalitás fogalmának értelmezései két alapvető csoportba sorolhatók. Az egyik szerint az intencionalitás két dolog – egyik oldalról a tárgy, másik oldalról pedig a mentális aktus vagy az alany – közötti kapcsolat, reális viszony, míg a másik értelmezés szerint az intencionalitás egyfajta jellege, karaktere bizonyos aktusoknak.⁵ Husserl Franz Brentanótól, bécsi mesterétől veszi át a fogalmat, aki egy a középkori skolasztikából eredő fogalom segítségével próbálja megkülönböztetni a „pszichikusát” a „fizikaival” szemben. Brentano szerint a mentális fenomének kizárólagos megkülönböztető jegye az intencionalitás, azaz csak a mentális állapotok rendelkezhetnek ezzel a karakterrel.

1 Bővebben: Dreyfus 1984.

2 Bővebben: Mohanty 1984.

3 *LU. I/1. 9. §, 37-39. o.*

4 A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy az intencionális aktusok anyagukat illetően lehetnek egy vagy többsugarúak, másképp szólva egyszerűek vagy összetettek. Előbbiekhez tartoznak az észlelés, fantázia vagy az egyszerű kifejezéses aktusok, utóbbiakhoz az olyan speciális színtetikus aktusok, mint például a predikatív ítéletek. Azok az aktusok, amelyek nem objektíválók, jellemzően az érzelmi és akarati aktusok körébe tartoznak.

5 Smith–Smith 1995, 14. o.

Az intencionalitás egy bizonyosfajta irányultságként írható le, mégpedig oly módon, hogy mindig van egy tárgy, amelyre az aktus irányul. Ez a tárgy maga azonban nem lehet mentális, mivel distinkciója szerint mentális csakis az lehet, ami intencionális, azaz irányul valamire, és minden mást a fizikai fenomének körébe kell sorolni. Ugyanekkor Brentano szerint a fizikai fenomének csakis intencionáltan léteznek, vagyis az intencionális aktus tárgya, amely „intencionális inegzisztenciával” rendelkezik, maga a fizikai tárgy. Husserl, bár átveszi mesterétől az intencionalitás fogalmát – ám ahogy Brentano több más tanítványa is – kritikusan tekint az elméletre, és később a tárgyról szóló munkáiban jelentősen módosítja azt.⁶ Egyrészt „nincs két dolog a tapasztalatban, nem tapasztaljuk a tárgyat és mellette a rá irányuló élményt (...), csak egy dolog jelenlévő, az intencionális élmény, amelynek lényegi deskriptív karaktere a kérdéses intenció”.⁷ Következésképpen annak a tárgynak a valós létét, amelyre az aktus irányul, nem szükséges feltételezni. Ezenkívül az intencionalitás nem lehet a pszichikai fenomének megkülönböztető jegye, mivel Husserl szerint léteznek nem-intencionális pszichikus élmények is,⁸ mint amilyenek az érzetek.⁹

Az intencionális aktusok immanens tartalmát elemezve különbözteti meg Husserl az értelemnek is nevezett felfogásanyagot [*Auffassungsmaterie*], amely az a momentum, amely az aktus tárgyi vonatkozásáért felelős, oly módon, hogy a tárgyat ebben vagy abban az értelemben adja. Ez az anyag az értelemadás és az identifikálás elve. Ezzel szorosan összekapcsolódva működik a felfogásforma [*Auffassungsform*], vagy minőség, amely a felfogásmódot határozza meg, azt, hogy az adott felfogásanyag milyen formában reprezentált, illetve ez szolgáltatja az aktushoz tartozó tételezés-karaktereket. Következésképpen különböző aktusok megegyező felfogásanyaggal igen különféle minőségekkel rendelkezhetnek. Lehetnek például észleltelek, felidézettek, elképzelték, kifejezések stb., pozicionalitásukat illetően kétellyel illetettek, kívántak, valószínűsítették stb.¹⁰ Ezenkívül egyazon reprezentatív tartalom [*aufgefasster Inhalt*] szolgálhat nemcsak különféle felfogásminőségek, hanem különböző értelmek hordozójaként is. Az egyes mozzanatok egymásra utaltak, külön-külön nem nevezhetők önállóaknak.

Nézzük először a jelentés-adó aktust, és ennek objektív korrelátumát, a jelentést. Husserl korai időszakában azt állítja, hogy ez a jelentés *species*, melynek a jelentéses

6 Bővebben: Føllesdal 1984.

7 *LU* II/1. V/11. §, 372. o. (Azokon a helyeken, ahol nem állt rendelkezésemre magyar fordítás, a saját fordításomat közlöm.)

8 Az intencionalitás a *Logikai vizsgálódások* szerint csak bizonyos pszichikus élmények karaktere, belső struktúrája, azonban ekkor még nem sikerül olyan utat találni, amely az intencionalitásra való körbenforgó hivatkozás nélkül adna alapot az ilyen élmények meghatározására. Erre csupán az 1905 táján táján megszületett fenomenológiai redukció módszerével nyílik lehetőség.

9 *LU* II/1. V/15. §, 391-397. o.

10 A felfogás-anyagot feltehetően azért nevezi Husserl anyagnak, hogy kifejezze képességét arra, hogy változó felfogásminőségeket vegyen fel.

aktusok konkrét esetei, miközben visszautasítja az általánosnak mind tárgyakban adott reális, mind platonikus értelmében vett ideális létezését.¹¹ Az általános nem létezhet a tudattól függetlenül. Ezek után felvetődhet, hogy ebben az esetben a jelentés a tudat-aktusok immanens tartalmához kell hogy tartozzon, de ez a lehetőség is problematikus, mivel a jelentés nem időbeli, hanem olyan idealitás, amely a legkülönfélébb aktusokban marad abszolút identikus. Földélezve az intencionális aktusok immanens momentumait, arra gondolhatunk, hogy az aktusanyag teszi az identikus jelentés konkrét példájává az adott aktust, vagy inkább ez az anyag fogható fel leginkább úgy, mint a *species*ként felfogott jelentés „partikuláris esete”, és ilyen értelemben magyarázatot nyer, hogy Husserl miért nevezheti értelemnek is. Az mindenesetre kizárható, hogy az anyagot magával a *species*ként felfogott jelentéssel azonosítsuk.¹² A nyelvi kifejezések tárgyi vonatkozásukat a jelentésadó fázis révén nyerik el, és a jelentés választja ki a tárgyat, amelyre a kifejezés referál, feltéve ha van ilyen. E jelentésadó intenció nélkül a kifejezés pusztán kép, vagy hangsor volna.

Vizsgáljuk most meg a betöltő aktusokat. Ahogy az elnevezés is sugallja, ezek az üres szignitív tartalmat (szemléletileg be nem töltött értelmet) szemléletileg betöltik. Ilyen aktusok a percepció vagy a képzelet. Miután a szemléleti aktus is intencionális aktus, kell hogy rendelkezék megfelelő önazonos korrelátummal. A *Logikai vizsgálódásokban* ez a „tárgy” [*Gegenstand*], annak ellenére, hogy nem minden szemléleti aktus rendelkezik valós tárggyal. Elképzelhetek például egy citromsárga tevét lila pöttyökkel és méteres agyarakkal, fantáziám ebben az esetben is rendelkezik tárgyi korrelátummal. Felmerülhet, hogy ekkor intencióm tárgya egy immanens képzetem, azonban ez nem tartható, mivel az aktus intencionális korrelátuma nem rendelkezhet a tudat számára reális [*reell*] immanenciával. Ahhoz, hogy képes legyek értelmileg megragadni szemléletem tárgyát, a betöltő aktus tárgyának valamilyen módon kapcsolatban kell lennie jelentés-adó aktussal. Meg kell tehát néznünk, hogy mi a kapcsolat e kétféle aktus, illetve korrelátumaik között.

Amikor egy percipiált tárgyat egy rákövetkező aktus során kifejezek, akkor a kifejezésben a percepció korrelatív lényege kell hogy kifejeződjön. Tehát nem a térbeli tárgy és az ideális jelentés között van egybevágás, nem is egy parciális reprezentáció és a jelentés között. A két aktus valamiképpen közös lényeggel rendelkezik, amit a szignitív, értelemadó intenció tesz lehetővé, s amely a kifejezést kifejezéssé, a percepciót valaminek a percepciójává teszi. A szemléleti aktus két fontos eleme tehát egyrészt ez a jelentés-adó fázis, másrészt pedig a már szintén említett betöltés, vagy szemlélet. Ez utóbbi az, amely által az aktus valóban szemléleti, hiszen a másik mozzanat ennek híján van. A percep-

11 Bővebben: Vajda 1969, 65-70. o.

12 Husserl nézete a későbbiekben változik, és elveti a korábbi „species-partikuláris instancia” konstrukciót, s amint azt látni fogjuk, a jelentés valamilyen módon a noémában kap majd helyet.

cióban, vagy más szemléleti aktusban a szemléleti tartalom valamiként való felismerése adja ki az észlelt tárgyat. Ehhez azonban szükséges, hogy legyen valamilyen megfelelés a kétféle tartalom között.

A szemléleti tartalom nem egyezhet meg a jelentés-adó fázis korrelatív értelmével, mivel ekkor egyáltalán nem lenne szükség a felfogáshoz a jelentés-adás aktusára. Ha viszont a betöltő tartalom pusztán és egészében érzéki megjelenésben áll, akkor az a kérdés, hogyan lehetséges ennek értelemmel teli felfogása, miként ismerjük fel, hogy egy adott érzéki megjelenés minnek a megjelenése. Más szóval, hogyan lehetséges a nem szemléleti tartalom betöltése szemléletileg, ha nincs támpontunk arra nézve, hogy a kettő között miféle egybeesés lehetséges?

A problémakört Hubert L. Dreyfus „A perceptuális noéma” című írásában részletesen elemzi.¹³ Míg a kifejezések referenciájukat illetően voltaképpen átlátszatlanok, vagyis nem irányulnak közvetlenül tárgyukra (pl. sokszor nem tudhatom biztosan, hogy létezik-e a tárgy, amiről beszélek stb.), addig a perceptuális aktusok jelentése és referenciája úgy tűnik, hogy egybeesik, más szóval úgy fest, hogy az ilyen aktusok direkt tárgyukra irányulnak. Ennek következtében a tárgyat egyszóval aktuson belül fel kell ismerni, mint valamilyen értelmes alakzatot (jelentésadó), és ugyanakkor érzékileg adott kell hogy legyen, tehát szemléletileg betöltött (intuitív, szemléleti). A két mozzanat szerepe tehát egyrészt a konkrét tárgy kiválasztásában, másrészt annak megmutatkozásában engedésében áll. A kettő egybeesése a tárgy identifikációját jelenti.

A *Logikai vizsgálódások*ban a jelölő aktuskomponens kapcsán leltük meg az aktus anyagának [*Auffassungsmaterie*] nevezett tartalmát. Ez szolgáltatja a tárgyi vonatkozást, teljes meghatározottságban, azaz nem egyszerűen kiválasztja tárgyát, hanem azt a meghatározott utat is magában foglalja, ahogy a tárgy „értve van”. Az intencionális aktusok e komponensét Husserl kiterjeszti a szemléleti aktusokra is, és bevezet egy bizonyos betöltő értelmet [*erfüllender Sinn*].¹⁴ Ez a betöltő értelem esik egybe a szignitív tartalommal, melynek eredményeképpen az észlelt tárgy, amely a betöltődés szintézisében konstituálódik, egységként áll előttünk. Ehhez viszont fel kell vennünk a betöltő aktusban egy olyan értelmi elemet, amely nem választható el a szemléleti tartalomtól, vagyis azzal együtt, egy egységben adott. Ily módon megkülönböztetnénk a felfogás-értelem [*Auffassungssinn*], a szemléleti értelemtől [*Anschaungssinn*] és a percepció, mint e kétfajta értelem (strukturális) egybevágása lenne leírható.¹⁵ Ez az értelem azonban a *Logikai vizsgálódások*ban ebben a kifejezett formában nincs jelen, és a szemléleti aktusok tárgyának problémája megmarad.

¹³ Dreyfus 1984.

¹⁴ *LU*. II/2. VI/28. §, 95-97. o.

¹⁵ Bővebben: Dreyfus 1984.

A fenomenológiai redukció

Az intencionalitás a *Logikai vizsgálódások* szerint csak bizonyos pszichikus élmények karaktere, belső struktúrája, azonban ekkor még nem sikerül olyan utat találni, amely az intencionalitásra való körbenforgó hivatkozás nélkül adna alapot az ilyen élmények meghatározására.¹⁶ Erre csupán az 1907 táján megszületett fenomenológiai redukció módszerével nyílik lehetőség. Husserl a korábbiaknál is radikálisabb követelményeket igyekszik támasztani a fenomenológiával szemben, és hangsúlyozza, hogy filozófiai vizsgálódásaink során magukhoz a dolgokhoz, a közvetlen, tiszta tapasztaláshoz kell visszatérnünk. A legalapvetőbb elv szerint, amelyet mint „minden elvek elvét” az *Ideen I.*-ben fejtett ki Husserl,¹⁷ minden eredetien adódó szemléletet a tudás legitim forrásának tekintünk, de csakis azokon a „határokon” belül, amelyekben az önmagát adja.

Minden ilyen önadottság evidencia, ez az evidencia azonban lehet többé és kevésbé tökéletes, mégpedig többféle értelemben. Egyrészt a tárgy jelen lehet teljes önadottságában a tudat számára, ezt nevezi Husserl adekvát evidenciának. Ennek megfelelően, ha egy tárgy csak részlegesen adott, ilyen értelemben tökéletlen, és inadekvát evidenciáról beszélünk. Másik fajta tökéletessége lehet az evidenciának az apodikticitás, az abszolút kétségbevonhatatlanság, amelynek „nemléte maradéktalanul” elgondolhatatlan.¹⁸ Azért, hogy később megszülethessen egy abszolút módon megalapozott egyetemes tudomány¹⁹ – ilyen apodiktikus evidenciákból kell építkeznünk, mivel csak ezek jelenthetnek igazán biztos és szilárd talajt. Lehetnek egyben adekvátak, de ez nem szükségszerű, az evidenciának az említett kétféle tökéletessége nem jár feltétlenül együtt.

Ezeknek megfelelően Husserl a tiszta fenomenológiához vezető úton, kezdetben Descartes vezéreszméjét követve, mindenekelőtt hatályon kívül helyez minden tudományt és mindaddig érvényes természetes meggyőződést. Kiindulópontja és módszere ugyanaz, mint a híres francia filozófusé volt, de óvatos kritikával szemlélve azt kész rá, hogy változtasson az eredeti gondolatmeneten. Ennek megfelelően „kezdő filozófusként” nem tekinthetnek érvényesnek semmi olyan ítéletet, amely nem tökéletesen evidens számomra s Husserl Descartes-ot követve az egyetemes tudomány ismereteinek alapjaként az apodiktikusan bizonyos ego cogitóhoz vezet el bennünket.

Ezen a ponton azonban el kell térnünk a hagyományos karteziánus úttól. Az ego cogitóban nem szubsztanciális önmagammat, mint res cogitans, hanem saját cogitatioimat találok a transzcendentális tapasztalat végtelen létszférájában. Egy ilyen res cogitans olyan tételezéseket foglal magába, amelyek sem adekvát, sem pedig apodiktikus eviden-

¹⁶ Tengelyi 1998, 50-52. o.

¹⁷ *Ideen I.* 24.§, 52. o.

¹⁸ *Karteziánus elmélkedések* 6.§, 26. o.

¹⁹ *Karteziánus elmélkedések* 1.§, 11. o.

ciára nem tarthatnak igényt. Cogitatioim léte azonban nem kérdéses, létezésük nem azon múlik, megfelel-e nekik valami transzcendens a megismerés számára.

Az ego cogito evidenciájának hatóköre azonban homályban marad, „önmagam eleven jelenét (...) meghatározatlanul általános, föltevészerű horizont övezi”,²⁰ s így óvatossá kell lennünk, nem szabad megterhelnünk a valódi, tapasztalati evidenciát rejtett tapasztalati ítéletekkel.

Mindenekelőtt tehát – ahogy a *Karteziánus elmékedések*ben olvashatjuk – el kell végeznünk „a létre vonatkozó állásfoglalások (...) terén – az eleve adott objektív világot érintő állásfoglalások egyetemes érvénytelenítését”,²¹ zárójelzését, más szóval a fenomenológiai epokhét. Ezzel nemcsak a tudat számára megjelenő dolgok, hanem a fenomenológiai reflexióban tárgyá tette minden zárójelzett ítélet és vélekedés továbbra is tisztán megőrződnek, de már mint merő fenomén. Ez az epokhé a fenomenológiai redukció egy formája, amelyben egy lépésben jutunk el a fenomenológiai kutatás tulajdonképpeni terepéhez. „Csupán redukció által – melyet máris fenomenológiai redukciónak szándékozunk nevezni – nyerek olyan abszolút adottságot, amelyben már semmi transzcendens nincsen.”²² Amennyiben a fenomenológiai redukciót jól hajtuk végre, és következetesek vagyunk, valóban nem marad más számunkra, mint a tiszta tapasztalás. A fenomenológiai redukció nem csökkentés, korlátozás, az élmények „megnyesése”, sokkal inkább az élmények megtisztítása azoktól a zavaró tényezőktől, amelyek eltorzítják a dolgokról alkotott képünket.²³

Az ítéletek zárójelzésével nem veszünk semmit, mert bár a fenomenológia tapasztalati köréből száműzünk minden transzcendenciát, a felfüggesztett transzcendencia-vagy léttételezés mégis előttünk marad, csak éppen zárójelbe téve, mint merő „érvényességfenomén”. Ennek következtében cogitatioim összes tárgya, a világ, a kultúra összes képződménye nem mások számomra mint tapasztalati adottságok, evidenciák. A hitek, vélemények, ítéletek nem oldódnak semmivé, csupán epokhénak vettek alá, nagyobb rálátást nyerhetünk a cogitatioik egész területére, bizonyos értelemben eltávolodunk tőlük, érdekmentes szemlélőkké válunk. Ez egyfajta én-hasadást eredményez, a világba magát naivan beleélő, és az ezen felülemelkedett érdekmentes szemlélő szétválásával.²⁴ A tudati életet ekkor annak tekintjük, amilyenek az a maga sajátos közvetlenségében mutatkozik, s amire így rálelek, az cogitatioim tiszta áramlása. Ez adekvát önadottság, az élmények szakadatlan időbeli folyásában tapasztalható „éppen most”. Az intencionális élményekkel, másszóval noézisekkel szemben, szükségszerű korrelátumaként jelenik meg az intencionális tartalom, ami nem más lesz a noéma. Ehhez azonban szükséges

20 *Karteziánus elmékedések* 9.§, 33. o.

21 *Karteziánus elmékedések* 8.§, 31. o.

22 „A fenomenológia ideája”, 71. o.

23 Bővebben: Schwendtner 2003, 14. o.

24 *Karteziánus elmékedések* 15.§, 45–49. o.

még egy közbeeső lépés, egy módszer, amely a cogito jelenét, „ez itt”-jét képes áttörni: „Tiszta cogitatioimat szemlélve (...) abszolút talajon mozgok, (...) az észlelés mindaddig, amíg tart, valami abszolút, egy »ez-ott« marad.”²⁵ Ámde ha „ez az abszolút magától értetődőség, a szemlélő önadottság csupán a szinguláris élmény esetében és ezen élmény szinguláris mozzanatainak és részleteinek esetében fordul elő”,²⁶ akkor egyetlen általános kijelentést sem fogalmazhatunk meg, amely abszolút bizonyosságra tarthat igényt, beleértve a redukált fenomenének abszolút adottságának tételét is. Már a legegyszerűbb észleleti kijelentésekkel, a „nyelvi kifejezésekben is tükröződő logikai formulákkal (...) túlléptünk a puszta cogitatioikon”²⁷ – jelzi Husserl *A fenomenológia ideájában*. Husserl pszichologizmus-kritikája a *Logikai vizsgálódások* elején arra a szilárd meggyőződésre épül, hogy a logika törvényei ideális, időtlen lényegösszefüggésekre kell hogy vonatkozzanak. Gondolkodásunk törvényei, s egyúttal a nyelv legáltalánosabb törvényei eszerint olyan *a priori* szerkezetekre utalnak, amelyek abszolút érvényességét értelmetlenség kétségbevonni, igazságukra apodiktikus evidenciájuk utal.²⁸

Ám mi a helyzet a jelenségekben, időben konstituálódó tárgyak észlelése esetén? Nem lépünk ezekkel jogtalanul túl az önadottságok körén? Hiszen ami már nem jelenlevő, mégha csak a retencióban éppen alámerült is, az már szigorúan véve nem önadott, s máris kétellyel illelhető. Husserl 1910-es, „A fenomenológia alapproblémái” címen tartott előadásában kétféle értelemben vett önadottságot különböztet meg. Az egyik egy szigorú értelemben vett abszolút önadottság, amely csak az éppen itt és most jelenlevő. A másik ezzel szemben egy sokkal tágabban értelmezett és problematikusabb evidencia. „[A]z egyedi tárgyak olyanokra oszlanak, amelyek szemlélhetőek, abszolút, önmagukkénti jelenvalóságban [*Selbstgegenwart*] megadhatók, valamint olyan egyedi tárgyakra, amelyek önmagukként jelenvalóan csupán megjelennek, amelyek tehát csupán jelenségek, ábrázolatok révén adhatók meg.”²⁹ Ez a tárgyi vonatkozás a fenomenológiai redukció módszerével új értelmet nyer, kérdését nem tárgyalhatjuk úgy, ahogy azt a természetes beállítódásban tennénk. A tárgyat nem tekinthetjük reálisan létezőnek, de az élményekben sem kereshetjük „mint valami burookban vagy edényben. A dolgok, amelyek reálisan egyáltalán nincsenek meg bennük, magukban ezekben az élményekben konstituálódnak.”³⁰ Az intencionális tárgyak „nem egyszerűen jelen vannak

25 „A fenomenológia ideája”, 58. o.

26 Uo.

27 Uo., 80. o.

28 Mindezek a törvényszerűségek képezik alapját a későbbiekben kifejtett eidetikus redukciónak is, amely lehetővé teszi, hogy bármely egyedi tárgyat mentesítsünk minden fakticitástól, és az így kapott általános típusokat (eidoszokat) mint tiszta lényegeket szemléljük. Az észlelés elemzése így eidetikus elemzésé alakul át, a tiszta lehetőségek birodalmának, *a priori* összefüggés-horizontok kutatásává, amelyek teljesen függetlenek bármely létételezéstől.

29 *Hua XIII.*, 171. o. Idézi: Tengelyi 1998, 64. o.

30 „A fenomenológia ideája”, 40. o.

a tudatban, mint valami dobozban, hanem mindenkor „jelenségek”-en keresztül mutatkoznak meg, s ezek a jelenségek „maguk nem a tárgyak, és a tárgyakat reálisan nem is tartalmazzák (...), a maguk változékony és igen különös felépítése által a tárgyakat mintegy teremtik az Én számára”, ezek „alkotják azokat a dolgokat, amelyek nekünk az adottságot prezentálják.”³¹

Az utóbbiak a jelenségekben megjelenő, azokban konstituálódó tárgyak, amelyeknek önadottsága kérdéses. Husserl az említett 1910-es előadásban kettős fenomenológiai redukciónak nevezi az eljárást, amellyel nemcsak egy szóban forgó emlékezeti aktust, hanem annak korrelátumát, mint már a múltba lemerült adottságot is az immanencia körébe emelhetem. Eszerint „nem csupán az az egy reflexió és fenomenológiai redukció lehetséges, amely a visszaemlékezést magát mint élményt teszi egy abszolút adottságot nyújtó fenomenológiai észlelés tárgyává, hanem még egy második reflexió és redukció is, amely úgyszólván a visszaemlékezésen belül folyik le, és amely egy olyan élményt juttat mint fenomenológiai múltat adottsághoz, amelyre visszaemlékezünk – ámde persze nem ahhoz az abszolút adottsághoz, amely minden kételyt kizárna...”³² Másként megfogalmazva arról van szó, hogy miután az emlékezés egy aktusát fenomenológiai redukciónak vetem alá, a redukált aktusnak a tárgyát is fenomenológiai adottsággá tehetem egy másik reflexív aktusban, s így beemelhetem azt a fenomenológiai vizsgálódás körébe³³ (hasonló a helyzet a beleérzéssel). Husserl így a korrelatív transzcendens tárgyat a fenomenológia vizsgálódási körébe, az önadottság értelmében vett immanencia területére vonja be. Miután a fenomenológiai redukcióval minden olyan transzcendenciára vonatkozó kijelentés lehetőségét lenyestük, amely az epokhéban élénk táruló létszféra abszolút immanenciáján kívül lévő létre vonatkozna, a transzcendencia bizonyos módon immanenssé lesz, új értelemben. Amikor ugyanis Husserl a különféle fenomenológiai adottságok elemzésébe fog, magyarázatában az általa újraértelmezett immanencia és transzcendencia fogalmát hívja segítségül. Egyrészt megkülönbözteti a hagyományos reális, illetve pszichológiai értelemben vett immanenciát a teljes önadottság értelmében vett immanenciától. Az első esetben feltételezzük, hogy ami immanens, az a tudatomban, pszichémben van reálisan benne, míg ami transzcendens, az rajtam kívül. Ez utóbbi immanencia- és transzcendenciafogalom az ego res cogitansként való felfogásán, és ennek megfelelően a szóban forgó tárgyak bizonyos értelemben vett lokációján alapul. Az önadottság értelmében vett immanencia azonban nem hivatkozik a tudatban való reális bennélre, amint láttuk, nem ír le mást mint önmagát. Abszolút önadottságában nem előfeltételez transzcendenciát.³⁴

31 Uo., 98-99.

32 Uo., 66.

33 Tengelyi 1998, 63-66. o.

34 „A fenomenológia ideája”, 63-64. o.

A hülétikus és noétikus élménymozzanatok

Áll előttem egy növény cserépben. A tárgy szemlélése közben lehunyhatom a szemem, majd újra kinyithatom, intencióm tárgya ugyanaz a identikus virágcserep lesz. A percepció élménye azonban nem ugyanaz, mivel lényegéhez tartozik folyamatos változása és áramlása az időben. Ugyanaz az identikus tartalom tehát új percepciókhoz kapcsolódik. Tekinthesem magát a perceptuális aktust, az élményt, ahogy a tárgyat „percipiálok” (ezek a konkrét tapasztalások, az időbeli élmények, az aktusok immanens, „reell” mozzanatai), másrészt figyelhetem a percepció aktus fázisainak tárgyi korrelátumait, magát a tárgyat, vagy annak egyes részleteit, tárgyvá tehetem színét, alakját is (nem tartozik az aktusok immanens tartalmához, bár önadottságként immanens). A két leírás szorosan összetartozik, s ezeknek megfelelően beszélhetünk az intencionalitás noétikus-noématikus szerkezetéről. Vizsgálódásunk először kizárólag a noétikus oldalra vonatkozik, tehát figyelmemet a tiszta cogitációkra kell irányítom. Így veszem észre, hogy miközben figyelmemet a virágcserepre irányítom, észlelésemhez továbbra is hozzátartozik az adott tárgy tapasztalati háttere.³⁵ Ez a háttér lehet egy mintás tapéta, az asztal lapja, vagy egyéb tárgyak. Figyelmem bizonyos értelemben kiválogatja azokat az észleleteket, amelyek a szóban forgó tárgyhoz tartoznak, miközben a szemlélet mezejében megmarad egy háttér-zóna. Ez a háttér is a tárgyi észlelés mezejébe tartozik, olyannyira, hogy nélküle nem is lenne lehetséges valaminek a tapasztalása, csakhogy amíg nem figyelek rá, egyfajta potencialitásba húzódik vissza. Például valamely kiállításon különösen megtetszik egy festmény és hosszasan, elmélyülten nézem. A későbbiek folyamán, ha valaki megkérdezné hogy milyen keretben volt, nem tudnék válaszolni, és egyszerűen azért mert nem is figyeltem rá. Bár érzektem, mégsem vált tudatossá számomra. Hasonló dolog van a háttérben annak a jelenségnek is, amikor valaki nem tudja eldönteni, hogy egy nem túl közeli ismerősének van-e bajsza, vagy hord-e szemüveget. Tehát ez a háttér nem jelent térbeli háttérret, arra utal, amire éppen nem figyelünk. Husserl az *Ideen I.*-ben arról is ír, hogy figyelmünket váltogathatjuk az észleleti mező aktív és passzív körén belül, vagyis figyelmünket (nem fizikai értelemben) a korábbi háttér felé irányíthatjuk, s annak lappangó potencialitását aktualizálhatjuk.³⁶ A futó pillantásváltás megvilágít egy fontos mozzanatot az élményekben, mégpedig azt, amelyik bizonyos értelemben minden megjelenés alapvető hordozójaként szolgál. Nem szabad őket mint érzéki adatokat felfogni, amelyek a tudatba jutnak, hanem csakis élmények elemeiként, amelyeket Husserl a *Logikai vizsgálódásokban* főként mint elsődleges tartalmakat jellemez [*primäre Inhalte*].³⁷ Az *Ideenben* a korábbi megjelölés nem tűnik kielégítőnek számára, ahogy az

35 *Ideen I.* 36. §, 77. o.

36 Uo.

37 *LU. III/2.* VI/58. §, 180. o.

„érzéki”, illetve az „érzéki élmény” [*sinnliches Erlebnis*] kifejezések sem, félreérthetőségük miatt. Egy új terminust vezet be, a görög hülét, így hülétikus anyagról, illetve materiális anyagról beszélhetünk [*Stoffe*].³⁸ A hülétikus összetevő tehát bizonyos értelemben önmagában nem is létező szenzuális anyag. A tapasztalás olyan megragadhatatlan összetevőről van szó, amelyek semmiképpen sem azonosak a tapasztalt színnel, formával stb. Egy észlelt szín már nem tartozik a hülétikus adatok körébe, mivel már valamiként, pl. piros színként áll előttünk.³⁹ Az egyes hülétikus adatok csak akkor válhatnak egy egységes intencionális élmény részévé, ha van egy rendező, formai elv, amely ezeket az hülétikus összetevőket „átlekesíti”. Ez a noézis feladata, amelyet Husserl jelentés-adó rétegnek is nevez. A noézisek „hatják át az anyagot”, formával, jelentéssel, minőséggel látják el, s ekképp intencionális tapasztalatokká formálják, tárggyal látják el az élményt. Röviden a noézis képezi bizonyos módon a formát, azaz morphét.⁴⁰

Ez a szakirodalomban felfogás-felfogástartalom [*Inhalt-Auffassung, content-interpretation*] sémának is nevezett konstrukció kiinduló formájában a *Logikai vizsgálódásokban* jelent meg. Itt, mint láttuk, minden objektíváló aktus rendelkezik egy alapként szolgáló, felfogott tartalommal és ez „kerül felfogásra” különféle módokon.

Figyelmünket folyamatosan bizonyos érzékszervi benyomásokra fordítjuk, részben annak megfelelően, ahogyan azok afficiálnak bennünket, mivel a hülét mindig rendelkezik valamilyen affektivitással, vagyis egyfajta „vonzással”, erővel, amelyet az énre gyakorol,⁴¹ ami mértékét illetően lehet több vagy kevesebb. Ezen affekciók között az asszociáció elve alapján jön létre valamilyen kapcsolat, vagyis az ősbenyomások közötti azonosságok, hasonlóságok, különbségek alapján, s ez alapjául szolgál a további, magasabbrendű szintéziseknek.

Brentano és Husserl nézeteit összevető cikkében Føllesdal azt írja,⁴² hogy mindaz, ami Brentanónál a fizikai fenomének körébe tartozik, Husserl rendszerében két részre oszlik, egyrészt a tapasztalat materiális, másrészt objektív fázisaira. Előbbihez tartozik a hülét, vagy azt is mondhatjuk, a perspektív variációk, másodikhoz pedig az objektív „*perspected variable*”, azaz hangok, színek, formák. A materiális fázisok ezzel szemben azok a tapasztalások, amelyeken érzékszerveink affekciója során keresztülmegyünk. Miközben pedig ezek a különböző jellegű élmények afficiálják a tudatot, a tudat ak-

38 *Ideen I.* 85. §, 207-212.

39 Az érzetadatok problémájával többek között Føllesdal (Føllesdal 1984/a) is foglalkozik, aki a hülétikus adatokra gyakran a „*perspective variations*” kifejezést használja, amely az angol nyelvű Husserl-irodalomban az *Abschattung* fordítása. Az *Ideen*ben az *Abschattung*, mint élmény az objektív *Abgeschattetes* fogalmával áll szemben. Számomra úgy tűnik, hogy tág értelemben *hülét* és *Abschattung* felcserélhető, szűkebb értelemben azonban nem, mivel ez már pre-intencionális szinten, egy eredeti asszociatív működés szintjén megformált [*Erfassung*].

40 *Ideen I.* 85. §, 207-212. o.

41 *Hua XI.*, 148-166. o.

42 Føllesdal 1984/a, 31-41. o.

tív értelemadó tevékenysége is működésbe lép. A hülé talán mint valami ego-idegen is jellemezhető, írja Føllesdal,⁴³ utalva ezzel elsősorban arra, hogy a percepció során a hülétikus adatok egyrészt mozgósítják, másrészt blokkolják a formaadó lehetséges noéziseket (leszűkítve a noémák körét). Úgy is lehet fogalmazni, hogy limitálják azokat, bár nem határozzák meg teljesen, sohasem szűkítik a lehetséges noézisek körét egyre.

Térjünk kicsit vissza korábbi virágcseres példánkhoz. Behunyom a szemem, és a perceptuális élménynek vége szakad. Azonban egy másfajta tudataktus során felidézhetem ugyanazt a tárgyat. A sajátos jelleggel bíró, folytonosan változó percepciós fázisok egyrészt eltűnnek, amelyek megmaradnak, más jellegűek. Amikor érzékelünk, a hülé határfeltételként szolgált, a betöltődő érzéki anyag bizonyos mértékben meghatározta a lehetséges értelmezést is. Ha nem egyszerűen az előző élményt idézem fel csukott szemmel újra, hanem hagyom képzeletemet érvényesülni, akkor láthatóvá válik, hogy mit is jelent az említett hülétikus determináció. Képzeletemben a tárgynak bármilyen színt tulajdoníthatok, formáját megnyújthatom, elképzelve, amint lábakat növeszt és elcammog. Nyilvánvalóvá válik, hogy ebben az esetben a határfeltételekként értelmezett hülék nem rekesztik ki a noézisek sokféle esetét, ahogy a percepcióban. Lehetőségeink a fantáziában szinte korlátlanok. Netán azt jelentené ez, hogy hiányoznának a materiális fázisok?

Az *Ideen*ben ezt olvashatjuk: „a szenzuális hülének és az intencionális morfnének ez a jelentős kettőse az egész fenomenológia területén domináns szereppel bír. (...) Ezek az anyag- és forma-fogalmak előkerülnek, valahányszor elménk elé valamilyen tiszta szemléletet vagy tisztán megformált értékelést, akarást állítunk.”⁴⁴

A hülé-felfogás séma tehát nem csupán a perceptuális aktusokra vonatkozik, hanem kiterjed a tudataktusok széles körére, mindarra, amelyben egyértelmű megformáltsággal találkozunk. A percepciót eltérő felfogási módja különbözteti meg a fantáziától, de mindkettő rendelkezik hülétikus alappal.

Amikor egy percepció során egy tárgyat valamiként felfogunk, az aktus oldaláról folyamatosan változó megjelenéseit találjuk, amelyeken keresztül a tárgy konstituálódik. A tárgy újabb és újabb részletei töltődnek be. A megjelenések azonban mindig részlegek, sohasem juthatunk el a konkrét tárgyak esetén odáig, hogy a tárgy teljes, adekvát önadottságában álljon előttünk. Mindezek ellenére már az észlelés első fázisaiban is magát a tárgyat látjuk, mivel intenciónk nem az egyes megjelenések, hanem a tárgyi értelem felé orientált. Még ha csak színekre koncentrálnak, akkor is a szín megtestesült objektív értelme áll előttünk. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen a már lezajlott észleletek szintézise révén konstituálódik egy értelmes egység, hanem már mindig is túlnyúlunk az aktuális észleleteken egy tárgyi értelemnek megfelelő irányba. Ezenkívül azt is

43 Føllesdal 1984/b, 93-96. o.

44 *Ideen I.* 85. § (Az idézeteket saját fordításomban közlöm.)

feltehetjük, hogy ha már az észlelés elején tárgyat látunk, akkor ez azért lehetséges, mert már ismerős számunkra, illetve hasonlóval már korábban is találkoztunk. Ez a gondolat pedig továbbvezet ahhoz a másikhoz, amely azt firtatja, hogy mi a helyzet az időben legkorábbi tárgyészlelésekkel, amikor nem magyarázhatjuk a felfogást a noézis értelemadó tevékenységével. Ha visszamegyünk a legelső észleléselményekhez, a csecsemőkorba, amikor még nemcsak a teljes fizikai tárgyról, hanem még a legelemibb formákról, színekről sincsenek előzetes ismereteink, olyan eredeti felfogásokat kell feltételeznünk, amelyek nem valamilyen értelem betöltődésén alapulnak, ugyanakkor megalapozzák a későbbi jelentéssel telített észleleteket. Ez is egyfajta felfogás, ám tudatos tárgytételezés előtti. Attól a felfogástól [*Auffassung*], amikor a noézisek hatják át értelemmel a hülétikus anyagot, mint egy eredeti, még nem tárgytételező felfogást [*Erfassung*] különböztethetjük meg.

Az említett azonosságok, különbségek felismerése s ennek megfelelően az érzetanyag bizonyos fázisainak elhatárolása már valamilyen tárgyi egység felismerését kell hogy jelentse, ez pedig az eddigiek alapján csakis valamilyen azonosság-szintézis révén képzelhető el.⁴⁵ Igazi, anyagi értelmében így a hülé egyre hátrébb szorul a magyarázatban, voltaképpen a végtelenbe. Ebből pedig véleményem szerint két dolog következhet. Vagy feladjuk azt az elvet, hogy az egység mindenképpen szintézist mint tudati aktivitást feltételez, vagy fel kell adnunk a hülét mint valami én-idegenre utaló mozzanatot, és a megismerés minden elemét a spontaneitásnak kell tulajdonítanunk.

Az intencionális tárgy

A fenomenológiailag redukált aktusokkal mindig korrelációban áll egy megfelelő intencionális „tárgy”, a percepcióval a „percipiált mint olyan”, az elképzeléssel az „elképzelt mint olyan”, az állítással az „állított mint olyan” és így tovább. Elsőként az 1906/07-es téli szemeszter előadásában jelenik meg, mint a fenomenológiailag redukált aktusok korrelatív tárgya, amennyire és amint ezekben a jellemző tudatokban tudatosul,⁴⁶ majd ezt nevezi Husserl néhány évvel később noématikus tartalomnak vagy noémának.⁴⁷ Ez a noématikus korrelátum nem bír tudatfüggetlen léttel, csak a tudatos, meghatározott fenomenológiai rápillantásban van értelme, más szóval egy sajátos reflexió terméke. Be-

45 Bővebben: Szegedi 2007.

46 *Hua XXIV*. Később, 1908-ban Husserl a noétikus jelentésadó aktus korrelátumaként vezeti be az „ontikus jelentésfogalmat”, amely a nyelvi jelentések körében megfelelője az 1906-ban tárgyalt „ontikus fenoménnek” (fenomenológiailag redukált aktusok korrelátuma), reflexíven adott, mint a „mondott, vagy állított mint olyan” határozható meg, és identitása az ismétlésen vagy a jelentés különböző adottságmódjainak összehasonlításán keresztül konstituálódik. Ld: *Hua XXVI*. Bővebben: Bernet 1990.

47 *Ideen I*. 88. §, 219. o.

vezetésének Husserl szándéka szerint többek között számot kell adnia az intencionális irányultságról, és a tárgyi identifikációról is, ám fogalma némileg homályos és amint azt látni fogjuk, többféle értelmezésre is lehetőséget ad.⁴⁸

A nehézségeket részben az okozza, hogy a tudataktusoknak különféle egymásba folyó és egymásra épülő fázisait különböztethetjük meg, amelyekkel párhuzamosan minden fázisnak megfeleltethetünk egy tárgyi korrelátumot is a noématikus oldalon. „Nincs noéतिकus fázis specifikusan hozzátartozó noématikus fázis nélkül.”⁴⁹ Eszerint különféle értelemben beszélhetünk a noémákról, attól függően, hogy mely noézisek korrelátumát vesszük figyelembe, mire irányul figyelmünk.

Például egy tó partján sétálva megpillantok valamit. Csupán bizonyos perspektívából szemlélhetem, s amit ténylegesen látok, az nem több, mint egy szürkészöld színű, kissé szabálytalan forma, amelynek megjelenése, térbeli helyzetemet változtatva, maga is változik. A megjelenések alapján a jelenleg látott tárgy leginkább békának tűnik, színe, formája ezt a jelentést hívja elő elsőre. Amint békaként ismerem fel a tárgyat ez az értelem támpontokat ad azt illetően, hogy mire számíthatnék a dolgot körbejárva, közelebről megszemlélve. A konkrét térbeli tárgy ugyanis sohasem lehet tökéletesen betöltött és szemléletileg mindig csak időben változó aspektusai által prezentálódik. Ezek az aspektusok viszont már mindig értelemmel telítettek, amelyeknek megfelelően én egy teljes tárgyat vélek látni. Ezt nevezi Husserl a későbbiekben „többet vélő túlnyúlásnak” (apprezentáció).⁵⁰ A megjelenések felébredstének valamilyen szubjektív tárgyi intenciót, értelmet, s ez az értelem határozza meg a tárgyra vonatkozó várakozásokat is a (még) nem tapasztalt oldalakat, aspektusokat illetően. Az „egyes aspektusok” a legszorosabban kötődnek az aktushoz, amelyhez tartoznak. A béka felülről, szemből, hátulról szemlélve mint különböző aktusfázisok korrelátumai lehetnek akár különböző noématikus adottságok. Egyáltalán nem világos azonban, hogyan különböztethetők meg a megjelenések folytonos áramlásában az egyes aktuskorrelátumok, hiszen az egyes fázisok nem különíthetők élesen el egymástól, szakadatlan áramlásban vannak. Ráadásul ebben az esetben úgy tűnhet, mintha a noématikus korrelátum a tudat számára mentális tartalom lenne, ami kizárható. Mindenesetre az egyes aspektusokat összeköti, hogy már valaminek az aspektusaként fogjuk fel őket, jelentések, egy egésze utalnak s így konstituálódik egy értelmes egység.

A változó aspektusokra irányuló figyelmem speciális reflexió terméke, hiszen eredetileg nem értelmetlenül kavargó formákat figyelek, hanem egy békát. A várakozásaim megvalósulása révén nyert minden újabb megjelenés ennek az értelemnek a betöltéseként nyeri el értelmét, egy kiálló dudort a béka fejének, egy másikat combjának vélek.

48 Solomon 1977, 170-173. o.

49 *Ideen I.* 93. §, 232. o.

50 *Kartezianus elmélkedések* 19. §, 56-59. o. Ld. még: Toronyai 2002, 69. o.

Így mondhatjuk azt, hogy amit észlelek, az nem a tárgy megjelenő aspektusa, hanem egy béka, ami az éppen aktuális módon adott számomra.

Mit mondhatunk erről a konstituált egységről? Egyrészt nem esik egybe a megjelenésekkel és nem is tekinthető a reális térbeli időbeli tárgynak. Nem kapcsolódik minden reflektált észlelési fázishoz külön noéma, hanem egy értelem hat át minden alacsonyabb szintű aktusfázist, és ez az értelmes egység szüli a tárggyal kapcsolatos várakozásokat, észlelésem tárgya pedig a betöltődések során egyre közelebbről meghatározódik. Ezek szerint percepcióm minden részlete egyazon noémához tartozik, például „a béka” értelmének megfelelően, amelyre figyelek.

Ez a jelentéstartalom továbbá lehet észlelt, elképzelt, felidézett stb., és a jelentést a noémából úgy nyerhetjük ki, ha eltekintünk minden olyan meghatározottságtól, amely nem a dolog „milyenségére”, hanem „adottságmódjára” vonatkozik. Eszerint az értelem különböző noémákban lehet tökéletesen identikus és ezekben az esetekben éppúgy, mint a fregei elméletben, a jelentés azonossága a tárgy azonosságát is maga után vonja (két különböző aktus teljesen azonos jelentéses tartalommal ugyanazon tárgyra is kell hogy vonatkozzon), mivel egy adott jelentés mindig csak egy dologra referál.

Mi történik, ha kiderül, hogy a látott dolog mégsem egy béka, hanem például egy furcsa kő? Miután rájöttem tévedésemre, már nem fogom azt állítani, hogy percepcióm tárgya egy béka volt. Következésképpen beszélhetünk az észlelés észleltjéről úgy is, mint egy önazonos, az észlelések során változó megjelenéseket magára öltő, a szubjektum részéről többféleképpen értelmezett „konkrét térbeli tárgyról”, hiszen a tárgyi vonatkozás egyaránt értelmezhető referálásként és konstituálásként, „a noéma egyfelől tárgyra referál, másrészt tartalommal bír”.⁵¹

Az *Ideen I.*-ben egy helyen úgy tűnik, hogy Husserl a noémát azonosítja a jelentéssel, és szembeállítja a tárggyal, amelyre referál: „A fa teljességgel, a dolog a természetben különbözik az »észlelt fától mint olyantól«, amely mint perceptuális jelentés a percepcióhoz tartozik, elválaszthatatlanul.” Így folytatja: „A fa elégethető, de az értelem nem. Nincsenek reális sajátosságai. Ami az élménynek tiszta immanens és redukált sajátja, az minden természettől és fizikától el van választva.”⁵²

Rudolf Bernet egy fontos megállapítás hiányára mutat rá e Husserl-szövegben, amely azonban ugyanazon szöveg más részei alapján indokolt lenne. Való igaz, hogy a természeti tárgyként konstituált fa elégethető, míg az értelem nem. Csakhogy a tárgy égésének lehetősége, mint a dolog fenomenológiailag konstituált sajátja értendő, vagyis az éghetőség lényegileg hozzátartozik a természetiként felfogott tárgyhoz.⁵³ A tárgyi értelem nem éghet el, de ugyanígy azt sem lehet mondani rá, hogy ilyen,

51 *Ideen I.* 129. §, 318. o.

52 *Ideen I.* 89. §, 221-222. o.

53 Bernet 1990, 70. o.

vagy olyan alakú, színű stb. A „fenomenológiailag redukált tárgy” meghatározás tehát kizárja, hogy pusztán az értelemmel azonosítsuk és lehetővé teszi, hogy legalább egy értelmében a reális térbeli tárgyat is hozzá soroljuk. Nem kettőzhetjük meg a tárgyat, nem vehetünk fel a noéma mellé egy másikat, ezt is a noématikus struktúrán belül kell keresnünk. Mivel a tárgyi vonatkozás egyaránt értelmezhető referálásként és konstituálásként, Eugen Fink, Husserl tanítványa, a két fogalomnak kétféle noémafogalmat feleltet meg, az elsőnek egy pszichológiai, miszerint a referencia egy tőle független tárgyra utal, és egy transzcendentálisat, ahol a noéma tőle független létezőkre nem vonatkozhat. Hogy Fink kiküszöbölje a transzcendenciát, miután a referencia-fogalmat egy „pszichológiai” értelmezéshez rendelte, azt visszavezeti a „transzcendentális” konstitúcióra.⁵⁴

A fenomenológiailag redukált aktusok tárgya tehát jelentheti az aktus tárgyát akként, ami önmagában (a noématikus mag, a jelentés),⁵⁵ vagy a tárgyat úgy ahogyan éppen irányulunk rá (a teljes noéma, azaz a noématikus mag a változó karakterekkel), továbbá jelentheti azt az önazonos tárgyat, amelyre a noéma referál, és identitását nemcsak a megjelenés-, hanem a jelentésváltozások során is megőrzi (és amelynek a hétköznapi beállítódásban tudatfüggetlen és transzcendens létezését tulajdonítunk). Arra azonban még mindig nem kaptunk választ, hogyan értsük a tárgyat, amelyre a noéma referál.

A békaként, majd kőként észlelt tárgy azonos maradt a jelentés módosulásai során. Számomra a jelentésmódosulások során valami végig megmaradt identikusként, amely különféle meghatározásokat ölthetett magára: „Minden noémában az egységesülés pontjaként fekszik egy tiszta tárgyi valami”. A tárgy milyenségét így megkülönböztethetjük mivoltától,⁵⁶ azonban nem szabad elfelejteni, hogy minden azonosságtudat az értelemről származik. Ezek szerint a noématikus tárgy egyrészt a tárgy tisztán, másrészt modális meghatározottságaiban. A tárgyra irányuló intenció az értelem egy belsőbb részére, mint az egységesülés centrumára mutat, s ez a legbensőbb fázis egyúttal „mint a noématikus sajátosságok hordozója funkcionál.”⁵⁷ A tárgy mivolta és milyensége egymást kölcsönösen feltételezik, ugyanis nincs modálisan meghatározott tárgy megfelelő hordozó, mint egységpólus nélkül, de a hordozó sem létezhet modális meghatározottságok nélkül önmagában. Az egységesülés legbensőbb pontja, mint tárgyi egységpólus teszi lehetővé, hogy különböző jelentések utalhatnak egyazon tárgyra, ehhez azonban az szükséges, hogy az egyesült megjelenések legbensőbb tárgyi pólusa egybeessen.⁵⁸

54 Tengelyi 1998, 143. o. Ezt a lépést Tengelyi könyvének tanúsága szerint kétesnek érzi, mivel csak egy „valóságos világgalalkotó konstitúció” árán jöhet létre.

55 *Ideen I.* 90. §, 223-226. o.

56 Tengelyi 1998, 139. o.

57 *Ideen I.* 129. §, 318. o.

58 *Ideen I.* 131. §, 320. o.

1911-től az egységpólus az identikus X, amely a noéma egy belsőbb mozzanata, centrális pontja, kapcsolódási pontja vagy hordozója a predikátumoknak.⁵⁹ Egy eidetikus elemzésben a modális determinációk teljes hiánya jelenti azt az önazonos X-et, amely a tárgyra teljes meghatározatlanságában utal, mint mindenféle lehetséges determinációk „hordozójára” a tárgy azonosságának alapjára, s bár az X teljesen üres azonosságpólus, mégis egy olyan struktúra ideális alapköve, amely végtelen lehetőségekre utal, illetve egy másik ideára, a végtelenben rejlő, teljesen megvalósított egészre.

A tárgyi egységek sohasem lehetnek a megismerés előtt mint ilyenek adottak. A tárgy a meghatározott módon összetartozó aktusokban konstituálódik. Csak ilyen értelemben beszélhetünk tárgyról, így a tárgyak önazonosságára vonatkozó kérdés voltaképpen arra kell hogy vonatkozzon, hogy miképpen igazolódik egy tárgy a vonatkozó szintetikus aktusokban. Láttuk hogy a konkrét individuális tárgyak (mint pl. egy fa, vagy kő) mindig csak részlegesen adottak és az egyes aspektusok felfogása mindig túlnyúlik egy egész irányába, amely értelme szerint várakozásokat ébreszt a nem látott, nem tapasztalt perspektívákra vonatkozóan. Ezek betöltésével a tárgyi értelem igazolódása során látszólag egyre közelítünk egy teljesen betöltött tárgy irányába, ám ez valójában sohasem valósítható meg. A teljesen betöltött, adekvátan adott reális tárgy ugyanis csak egy eszme. S mivel a lehetséges megjelenések száma végtelen, ez az eszme is a végtelenben rejlik.

A *Karteziánus elmélkedésekben* Husserl a tárgyi azonosságpólussal kapcsolatban olyan transzcendentális vezérfonalról beszél, amely a lehetséges szintézisekhez szolgál alapul. Ha a tárgyi azonosságok vezérfonalának egyik megfoghatatlan végének tekintjük a korábban említett puszta X-et, akkor azt látjuk hogy a meghatározások körének bővülésével, a betöltődések előrehaladásával közelítünk egy másik pólus felé, amely nem más, mint ez a most tárgyalt végtelenben rejlő totálevidencia, a tökéletes adekvát önadottság eszméje.

Ezzel összhangban emeli ki Bernet, hogy a valódi dolog egy ismeretelméleti nézőpontból végtelen lezárhatatlan sor, amely a szintetikus összekapcsolódó megjelenések egységének formálisan belátott eszméje, amely megjelenések véges során át nem realizálható. Felülmúlja nemcsak a tudatszerű megjelenéseket, hanem magát a szemléletben megmutatkozó egységet is.

Zárszó

Egy reális tárgy megismerése sohasem kezdődhet egy üres azonosságtudattal, ugyanis az X már egy tárgyi jelentéshez tartozik. A látott érzéki „adatok” már az észlelés elején előhívnak valamilyen meghatározható értelmet. Mint láttuk, ez már lehetővé tesz bizonyos előrefu-

⁵⁹ *Ideen I.* 129. §, 318. o. Az *Ideenben* e totálevidencia nem az értelmi képződmények időbeli konstitúciójának vizsgálatában, hanem inkább a lényegi típusok meghatározásában kap szerepet.

tást a még nem tapasztalt aspektusok irányába. Ez az előrefutás potenciális lehetőségeket jelez, amelyek észlelésem további lehetőségeire vonatkoznak. Husserl ezeket a lehetőségeket a tárgy horizontjának is nevezi: „Minden élmény tudati összefüggéseken és áramlása fázisain megy keresztül, miközben változik »horizontja« is, mely intencionálisan utal az élményhez tartozó tudati lehetőségekre.”⁶⁰ E horizontok vizsgálatával pedig nem más tárunk fel, mint a már említett vélt tárgyi értelmet, az értelmet itt a legtágabb módon értve.⁶¹

De meddig terjedhet egy reális tárgy értelme, vagyis horizontja? Hol végződik, és hol kezdődik egy tárgy? A falevél értelméhez, horizontjához például hozzátartozik a fa, annak horizontjához a föld és így tovább. Ezek szerint egy tárgy horizontja egy sokkal nagyobb összefüggés-egészre kell hogy utaljon. Így ha megvalósítható lenne bármely tetszőleges tárgy adekvát megismerése, ezzel voltaképpen az ahhoz tartozó egész világ-horizontot is megismernénk. Egy arkhimédieszi pontról lenne szó, amelyet ha rögzíteni tudnánk magunk számára, általa az egész világ struktúrája megismerhetővé válna. Ez azonban több okból sem lehetséges. Egyrészt nem találunk ilyen pontot. A térbeli tárgyak folyton változnak, darabjaikra esnek, ráadásul egy abszolút evidens tárgyi azonosságpólus felismerése egyben az egész hozzátartozó tárgyi értelem abszolút evidens ismeretével is együtt kellene hogy járjon. Ez ilyen adekvát ismeret azonban a reális tárgyak esetén, mint láttuk, megismerések véges során keresztül nem elérhető.

Adódik még egy nehézség, amely gyakorlatilag a passzív szintéziseknél leírt nehézségeknek a noematikus oldalon álló párja. A tárgyi X a tárgyi értelemhez tartozik, miközben az értelemek folyamatosan módosulnak. Mégis, igazolódás és falszifikálódás egyaránt erre az X-re vonatkoztatandó. Láttuk, hogy tárgyi intencióknak szemléleti betöltődések végtelen során át halad az elérhetetlen adekvát önadottság irányába. Az azonosítás alapja mindig valamilyen értelem, és lehetségesek csalódások is. Az értelem különböző rétegei lehetővé teszik, hogy az értelemváltozások ellenére a tárgy mint reális tárgy önazonos maradjon, azonban – ahogy a passzív szintézisek kapcsán láttuk – a betöltődésben jelentkező nem várt csatlakozások egy intencionalitást megelőző, „egy tárgy előtti” azonosságra kell hogy utaljanak. Ahhoz, hogy egy perceptuális tárgy bármilyen értelemben „másnak” bizonyuljon, olyan élmények szükségesek, amelyek a tárgyi azonosságot – az észlelt tárgyat akként, aminek véljük – cáfolják. Ahhoz viszont, hogy az intencionális aktusokban konstituálódó azonosságot bármi képes legyen megcáfolni, önmagában hordoznia kell valamilyen előzetes értelmet. Csalódásomat valami „mint valami más” okozza. Ebből arra következtethetünk, hogy a konstituálódó értelemek csak egy már előzetesen meglévő *a priori* értelmes struktúrából származhatnak, és a megismeréssel voltaképpen több ilyen rendszer egymáshoz csiszolódásáról van szó.

⁶⁰ *Karteziánus elmélkedések*. 19. §, 57. o.

⁶¹ Uo.

Felhasznált irodalom

- Bernet, Rudolf 1990, „Husserls Begriff des Noema.” In: Ijsseling, S. (szerk.), *Husserl-Ausgabe und Husserl-Forschung* (Phaenomenologica 115). Dordrecht: Kluwer. 61-80. o.
- Dreyfus, Hubert L. 1984, „Husserl’s Perceptual Noema.” In: Dreyfus, H. L. – Hall, H. (szerk.), *Husserl, Intentionality, and Cognitive Science*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London. 97-123. o.
- Føllesdal, Dagfinn 1984/a, „Brentano and Husserl on Intentional Objects and Perception.” In: Dreyfus, H. L. – Hall, H. (szerk.), *Husserl, Intentionality, and Cognitive Science*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London. 31-41. o.
- Føllesdal, Dagfinn 1984/b, „Husserl’s Theory of Perception.” In: Dreyfus, H. L. – Hall, H. (szerk.), *Husserl, Intentionality, and Cognitive Science*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London. 93-96.
- Husserl, Edmund (1913) 1950, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie I., Husserliana III*. Martinus Nijhoff, Haag. (*Ideen I.*)
- Husserl, Edmund 1966, *Analysen zur passiven Synthesis, Husserliana XI*. Martinus Nijhoff, Haag. (*Hua XI.*)
- Husserl, Edmund 1901/1968, *Logische Untersuchungen III/1-2*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen. (*LU.*)
- Husserl, Edmund 1972, A fenomenológia ideája. Öt előadás. (ford. Baránszky-Jób László), in: Vajda Mihály (szerk.), *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest.
- Husserl, Edmund 2000, *Kartezizánus elmélkedések*. (ford. Mezei Balázs), Atlantisz, Budapest.
- Mohanty, Jitendranath. N. 1984, „Husserl and Frege: A New Look at Their Relationship.” In: Dreyfus, H. L. – Hall, H. (szerk.), *Husserl, Intentionality, and Cognitive Science*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London. 43-52.
- Schwendtner Tibor 2003, *Szabadság és fenomenológia*. L’Harmattan, Budapest.
- Smith, Barry – Smith, David Woodruff 1995, „Introduction.” In: *The Cambridge Companion to Husserl*. Cambridge University Press, New York. 1-45. o.
- Solomon, Robert C. 1977, „Husserl’s Concept of the Noema.” In: Elliston, F – Mc Cormick, P. (szerk.), *Husserl: Expositions and Appraisals*. University of Notre Dame Press, London. 168-181. o.
- Szegedi Nóra 2007, *A magábanvaló dolog fenomenológiája. (Egy klasszikus kanti probléma Husserl transzcendentális fenomenológiájának perspektívájából.)* L’Harmattan, Budapest.
- Tengelyi László 1998, *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz, Budapest.
- Toronyai Gábor 2002, *Tudományos életfilozófia. Tanulmány Edmund Husserl késői gondolkodásáról*. Osiris, Budapest.
- Vajda Mihály 1969, *A mítosz és a ráció határán. (Edmund Husserl fenomenológiája.)* Gondolat, Budapest.

